

Софија А. ПЕТКОВИЋ
Археолошки институт у Београ

НОВИ НАЛАЗ ДЕЛА ПОЈАСНЕ ГАРНИТУРЕ УКРАШЕНЕ АЖУРИРАЊЕМ ИЗ РАВНЕ (*TIMACUM MINUS*)

Апстракт: Приликом археолошких истраживања централне грађевине (*principia*) у унутрашњости утврђења *Timacum Minus* у Равни код Књажевца, 2020. године откривен је део појасне гарнитуре, оков од легуре бакра, украшен у техници ажурирања. Мрежаста украс средишњег дела правоугаоног окова, с волутама и палметом на једном крају, састоји се од крстастих перфорација. Налаз потиче из слоја нивелације старијег хоризонта, који је претходио грађевинским активностима у IV веку. На простору данашње Србије, аналогни налази су ретки и углавном потичу с некропола Виминацијума, а по два примерка су из Сингидунума и утврђења Равна – *Campsă* на дунавском лимесу. Ти предмети су већином откривени у археолошким целинама из друге половине II и прве половине III века. Занимљиво је да из једног гроба кремираног покојника из Тимакум Минуса (гроб I, некропола Ропински поток) потиче уникатна коленаста сребрна фибула, с луком украшеним мотивом врежа у техници *opus interrasile*, док су у Нишевцу (*Timacum Maius*) илегални копачи открили аналогну фибулу с луком који је уметнута сребрна, позлаћена плочица, украшена у истој техници мотивом саћа. Фибула из гроба у Равни датује се у другу половину III века. Све то показује да су лични предмети украшени у техници ажурирања и *opus interrasile* били омиљени у III веку међу локалном елитом у области Горњег Тимока. Тако луксузне делове одеће, појасне гарнитуре и фибуле, могли су да приуште само припадници вишег социјално-економског статуса, који су били из војничког staleжа. Може се претпоставити да су делови појасних гарнитура, фибуле и накит украшени ажурирањем били израђивани у неком већем занатском центру Горње Мезије, највероватније у Наису.

Кључне речи: *Timacum Minus*, *Timacum Maius*, Горња Мезија, ажурирани украс, *opus interrasile*, појасне гарнитуре, фибуле, локална елита у области Тимока

Археолошка ископавања утврђења *Timacum Minus* у селу Равни код Књажевца обновљена су, после више од две деценије, 2019. године. Она су дефинисана као систематска заштитна истраживања, чији је циљ презентација тог значајног римског налазишта. Ископавања су вршена на простору јужне капије фортификације и северног зида велике јавне грађевине у средишту утврђења (сл. 1).

Сл. 1 Утврђење *Timacum Minus*, поглед из ваздуха 2020. године
(документација Археолошког института, Београд)

Fig. 1 The fortification of *Timacum Minus*, air view in 2020
(Documentation of Institute of Archaeology, Belgrade)

Грађевина, раније протумачена као житница (*horreum*) (Петровић и Јовановић 1997: 21), чија јужна фасада гледа на портик главне улице (*decumanus*), новијим истраживањима, пре свега геофизичком проспекцијом, дефинисана је као *principia* (сл. 2).

Сл. 2 Зграда принципије, поглед с југоистока 2009. године
(фото: С. Милутиновић Летећи)

Fig. 2 The building of principia, a view from the southeast in 2009
(photo: S. Milutinović Leteći)

Timacum Minus je jedno od najstarijih rimskih utvrђења u Srbiji, a bez sumnje najstariji centar romanizacije van rimskog limesa na Дунаву. Настало је најкасније у последњој трећини I века н.е., на месту насеља аутохтоног становништва (Petrović 1995: 31–32; Стојић и Илијић 2011: 88–91). Прво утврђење је имало бедеме од палисаде и набоја са, највероватније, дрвеним кулама. Његови остаци су констатовани на простору североисточне куле и јужне капије млађих фаза тврђаве, од чврстог материјала. Такође, ров дуж источне стране утврђења (*fossa*) можда потиче из I века (Petrović 1995: 40; Petković et al. 2005: 13; Petković et al. 2021: sl. 6).

Прва војна посада Тимакум Минуса била је коњичка кохорта *I Thracum Syriaca*. Та кохорта, стационирана у утврђењу почетком владавине цара Веспасијана, најкасније 71. године, учествовала је у Трајановим дачким ратовима и пребачена је средином II века у Трансмариску у Доњој Мезији. Једно краће време (85–86. године), заједно с кохортом *I Thracum Syriaca*, посаду утврђења *Timacum Minus* чинила је и кохорта *I Montanorum*, пребачена из Паноније да би учествовала у Домицијановим дачким ратовима (Petrović 1995: 44).

Најновији налаз фрагмента опеке с печатом кохорте *I Cretum* отвара питање могућег стационирања ове јединице у Тимакум Минусу (сл. 3).¹

Сл. 3 Фрагмент опеке с печатом кохорте *I Cretum*:
а) фотографија, б) цртеж (фото и цртеж: С. Петковић)

Fig. 3 A brick fragment with a stamp of *cohors I Cretum*:
а) photo, б) drawing (photo and drawing: S. Petković)

У време Трајанових ратова против Дачана, 101–106. године, изграђено је прво камено утврђење, а затим су уследиле још две обимне реконструкције, једна средином III века, после готских упада, и друга за владавине цара

¹ Фрагмент опеке пронађен је 2020. године, у сонди 5/20, са спољне стране северног зида принципије, у слоју С. На опеци је утиснут правоугаони печат на коме је инверзни рељефни натпис [CO]HI•CRETV•

Валентинијана и Валенса, између 364. и 378. године. Утврђење је све то време задржало оријентацију исток–запад и димензије 144 × 112 m. Такође, у том периоду гарнизон је чинила кохорта *II Aurelia Dardanorum (equitata milliaria)* (Petrović 1995: 44–45; Petković et al. 2005: 13).

Постоје индиције да је посаду касноантичког утврђења, обновљеног после Хадријанопољске битке, чинио део коњицке јединице *pseudocomitatenses Timacenses auxiliarii*, која је била распоређена по утврђењима дуж путева у области Тимока (Petrović 1995: 34, 45; Петровић 1997; Petković 1999: 223–227).

Треба нагласити да су коњицке јединице (*cohortes equitatae*) чиниле посаду Тимакум Минуса од његовог настанка све док није уништен у инвазији Атилиних Хуна у Подунавље 441–443. године (Petrović 1995: 32; Petković et al. 2005).

Од средине II до последње четвртине IV века, *Timacum Minus* је био значајан археометалуршки центар Горње Мезије, касније Приобалне Дакије (Petrović 1996: 195–199; Petković 2009: 193–195). То је уједно било и време формирања цивилног насеља јужно и североисточно од утврђења, као и некропола западно и северозападно. У насељу је посредно, епиграфским натписима, потврђено постојање бар три храма, посвећених Јупитеру, Дијани и Марсу. На основу епиграфских споменика, у Тимакум Минусу је посведочено поштовање и других божанстава, као што су Ескулапије, *Deus Invictus* (Митра), Сабазије, Херкул, Салус, Хера, а посредно, преко камене пластике, и Дионис, Венера, Фортуна, Јупитер Долихен, Изиде, Серапис и Трачки коњаник (Petrović 1995: 42; Петровић и Јовановић 1997: 61–65, кат. 5–7.9, 11, 14–15, 18; Petković et al. 2005: 16–17; Petković et al. 2021: sl. 5).²

Осим храмова, у насељу су археолошким ископавањима констатована два римска купатила, *balneum*, североисточно од утврђења, и терме у оквиру луксузног стамбеног објекта (*villa urbana*), југозападно (Petković et al. 2005: 16; Vjelić 2020: 164–168; Vjelić i Nikolić 2020: 182–183).

Такође, јужно од утврђења откривени су делови стамбених и економских објеката (Петковић и Илијић 2012: 156–166).

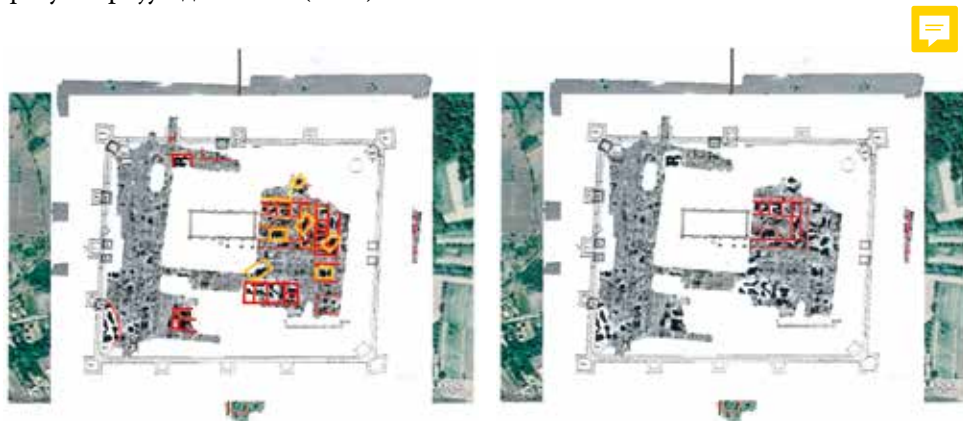
После Хадријанопољске битке и варварских пустошења Приобалне Дакије у последњим деценијама IV века, цивилно насеље је престало да постоји, а преостало становништво се повукло у утврђење (Петковић и Илијић 2012: 167–168).

Грађевина у средишњем делу утврђења *Timacum Minus (principia)* истраживана је у два наврата, у кампањама 1978–1979. и 1983–1991. године. Ископавања су била мањег обима, тако да су откривени источни, јужни и западни зидови грађевине и западни део северног зида. Такође, откривен је део портика декумануса дуж јужне фасаде. Унутрашњост грађевине истражена је у њеном западном делу и дуж унутрашњег лица јужног зида у источном делу, до нивоа пода из IV века (ниво b). Тој фази принципије следила је обнова с краја IV или из прве полови-

2 Изгубљени олтар посвећен Марсу Кампестрису, кога је видео Вулић, пронађен је у темељима срушеног објекта у селу Равни 2019. године. Тај налаз, уз остале жртвенике посвећене Марсу, можда указује на постојање коњичког вежбалишта (*campsa*) са светлиштем овог божанства (Petrović 1995: 65–68, nos. 6–9; Петровић и Јовановић 1997: 21). Кампса до сада није откривена археолошком проспекцијом простора око утврђења.

не V века, када је унутрашњост подељена низом највероватније дрвених стубова, за чије базе су коришћени камени надгробни и вотивни споменици (ниво а). Та, уједно последња фаза грађевине страдала је у пожару средином V века, у хунској најезди 441–443. године, када је уништено и напуштено и читаво утврђење (Petković and Plijić 2014: 58–59, Plan 1, fig. 4). Током прве половине V века, принципа је заиста могла бити коришћена као складиште хране, *horreum*, о чему сведочи и већа количина угљенисаних житарица откривена у тој фази.

Међутим, геофизичка проспекција унутрашњости утврђења из 2010. године открила је тлоцрт грађевине у средишту фотификације, показавши њену скоро два пута већу површину, као и разуђен план, а што је најважније, бар две фазе градње: млађу из IV века, делимично откривену ископавањима, и фазу старију од IV века (сл. 4).³

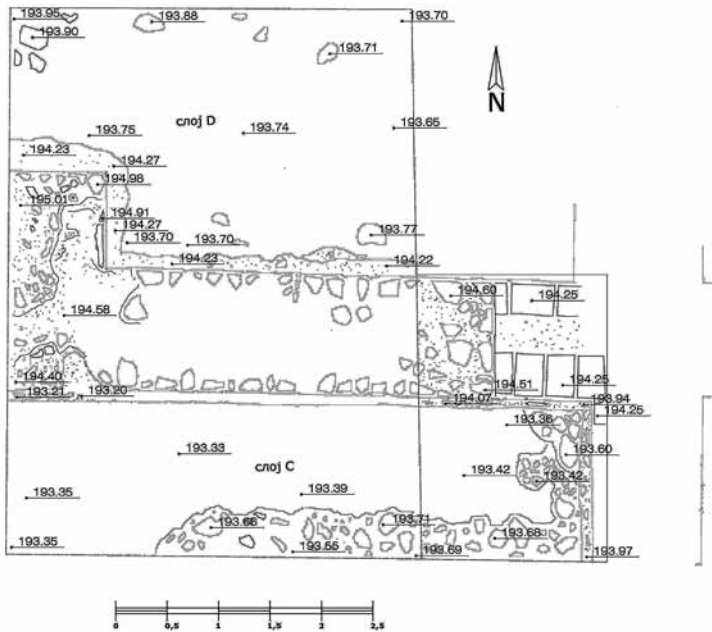
Сл. 4 *Timacum Minus*, геофизички снимак: а) све фазе градње у унутрашњости утврђења, б) две фазе грађевине принципије (документација Археолошког института, Београд)

Fig. 4 *Timacum Minus*, a geophysical survey: a) all building phases inside the fortification, b) Two phases of the building of *principia* (Documentation of Institute of Archaeology, Belgrade)

Као што је већ наведено, археолошка истраживања на простору принципије обновљена су 2020. године, у циљу откривања читавог северног зида грађевине и дела њене унутрашњости дуж тог зида. Ископавања су започета од откривеног североисточног угла принципије,⁴ на правцу северног зида, у сонди 5/20, оријентације север–југ, димензија 5,5 × 4 m. Очекивано, читавом ширином сонде констатован је северни зид објекта, као и део зиданог ступца, пиластра, на његовој северној фасади. Зид је био ширине 1,20 m, а пиластар је квадратне основе, странице од 0,95 m. То је одговарало раније ископаном западном делу тог зида, на коме су констатована три таква пиластра на спољашњем лицу. Примењена техника зидања је *opus mixtum* (сл. 5).

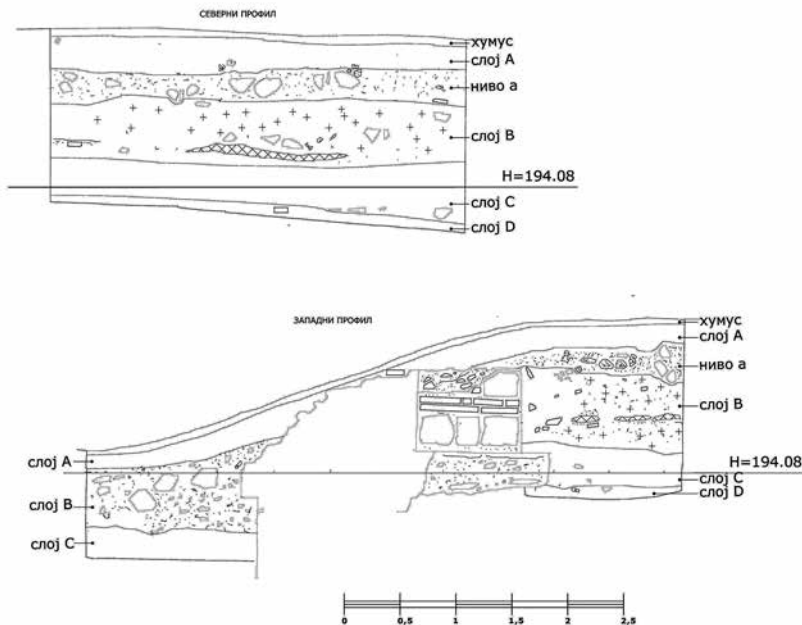
3 У марту 2010. године, у оквиру сарадње Археолошког института и Римско-германске комисије Немачког археолошког института, под руководством Софије Петковић и Герде фон Биллов, извршена је геофизичка проспекција унутрашњости и непосредне околине утврђења *Timacum Minus*. Видети у Илијић 2011: 83–85.

4 Напомињемо да је то североисточни угао откривеног дела принципије, која се, као што се види на геофизичком снимку основе, шири ка истоку.

Сл. 5 Основа сонде 5/20 (цртеж: И. Бјелић)
 Fig. 5 A layout of the trench 5/20 (drawing: I. Bječić)

Стратиграфија културних слојева у сонди 5/20 је следећа (сл. 6):

Сл. 6 Северни и западни профил сонде 5/20 (цртеж: И. Бјелић)
 Fig. 6 The north and west section of the trench 5/20 (drawing: I. Bječić)

површински слој хумуса са вегетацијом;

слој А, ▼ 195,36–195,04 m, тамномрка растресита земља с мало грађевинског шута;

ниво а, ▼ 195,04–194,72 m, ниво од ломљеног камена и облутака заливних кречним малтером – калдрма, северно од северног зида принципије;

слој В, ▼ 194,72–194,12 m, мрка растресита земља са спољашње и унутрашње стране северног зида принципије;

слој С, ▼ 194,12–193,60 m, сивомрка растресита земља с прослојцима грађевинског шута и запеченом земљом, пепелом и гаром;

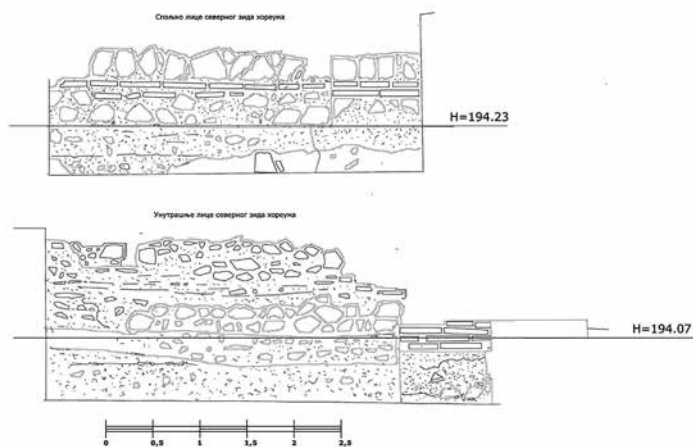
слој D, од ▼ 193,50 m, жућкастомрка песковита земља.

На основу археолошких налаза, пре свега фрагмената керамичких и стаклених посуда, слој А се може датовати у прву половину V века, а одговара нивоу а, који је настао крајем IV – почетком V века.

Слој В, који одговара млађој фази принципије, формиран је од нивоа сокла северног зида грађевине, на основу налаза, током IV века. Пошто је грађевина принципије реконструисана у већем обиму, време када је настала та фаза може се повезати с обновом утврђења у време цара Валентинијана и Валенса (364–378. године).

Слој С је у ствари нивелациони слој старије фазе принципије, у коме су откривени налази ширег хронолошког распона, од II до IV века. У тај слој је укопана темељна зона северног зида млађе фазе принципије. Проблем је што старија фаза принципије никада није истраживана, тако да у овом тренутку на знамо њену хронологију. Можемо претпоставити да је настала средином III (III фаза утврђења) или почетком II века (II фаза утврђења).

Ископавањима 2020. године, у темељној зони северног зида принципије, као и у североисточном углу, откривени су трагови старијих зидова, који су се пружали у правцу исток–запад, иако то није могло бити поуздано утврђено због мале истражене површине (сл. 7).

Сл. 7 Спољно и унутрашње лице северног зида принципије у сонди 5/20 (цртеж: И. Бјелић)

Fig. 7 The inner and outer face of the northern wall of *principia* in the trench 5/20 (drawing: I. Bjelić)

У слоју С, са спољне стране северног зида принципије, откривен је оков појасне копче од легуре бакра, украшен ажурирањем (сл. 8).

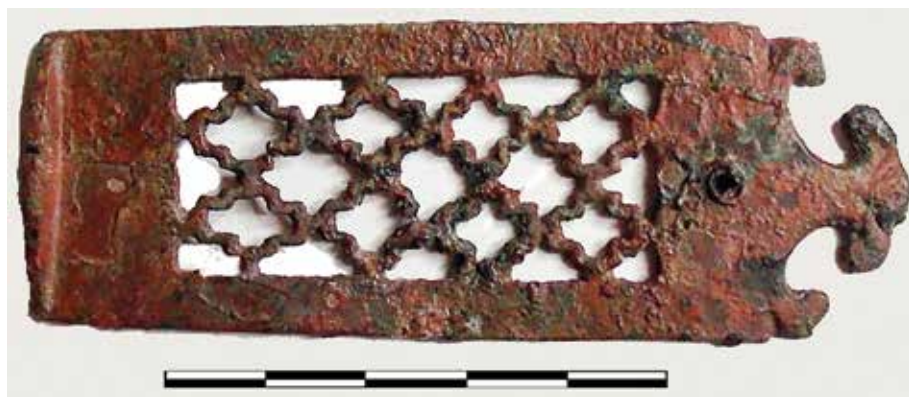

Сл. 8 Северни зид принципије у сонди 5/20, поглед са севера (фото: С. Милутиновић Летећи)

Fig. 8 The northern wall of principia in the trench 5/20, a view from the north (photo: S. Milutinović Leteći)

Оков је правоугаоног облика, на једном крају се завршава волутама и палметом у средини, а на другом крају је језичасто задебљање, постављено под правим углом. Између волута је рупица за закивак којим је оков био причвршћен за ремен појаса и траку од лима, која га је повезивала с копчом. Други крај окова са задебљањем, такође је на средини имао закивак којим је трака од лима била причвршћена за копчу појаса. Ремен је био провучен кроз пређицу копче и фиксиран језичастим задебљањем, на коме су видљива и два мала четвртаста удубљења, симетрично постављена, чија нам функција није јасна. Димензије окова су 82×31 mm. У средишњем делу окова је правоугаони отвор димензија 47×2 mm, декорисан ажурираним украсом од два низа од по четири крста мотива (сл. 9).

Оков је израђен ливењем, тако да је изливена и основа украса у средини. Након тога, проламањем помоћу шиљатих длета и резањем тестерицама уклањан је „вишак“ материјала, тако да је добијен мотив у виду низова крстића у позитиву и негативу. Затим су перфорације обрађиване турпијицама. Суштински, таква техника украшавања се не може сматрати за *opus interrasile*, који је примењиван на накиту израђеном од златног или сребрног лима. Текником *opus interrasile* су мотиви изрезивани тестерицама, према схеми нацртаној (урезаној или пунцираној) на металу.

Сл. 9 Оков појаса од легуре бакра, украшен ажурирањем (фото: Т. Живковић)
 Fig. 9 The copper alloy belt fitting decorated in openwork technique (photo: T. Živković)

Такав тип окова налази се на појасним гарнитурама с копчама украшеним волутама, које се датују у другу половину II и прву половину III века. Распрострањен је широм Римског царства, од Дура Еуропоса у Сирији до утврђења у Британији. Концентрација тих налаза у римским утврђењима сведочи о томе да су били део војне опреме, тј. војничких појасева (*cingulum militaris*). Украс изведен ажурирањем могао је бити сачињен од различитих мотива – волута, кругова, полукругова, текуће спирале, биљних орнамената (листови бршљана), крстића (Redžić 2013: 200–203, tip XVII, varijanta 6). Примерци украшени мотивом крстића изведеним проламањем нису чести и веома се разликују по облику окова и распореду украса. Најближе аналогије потичу из Сингидунума (2), Виминацијума (9), из утврђења *Campsă* – Равна (2) на дунавском лimesу и Раковца (1) у Србији, из Рацијарије, Лозена и Новозагорског у Бугарској и Сисције у Хрватској (Redžić 2013: 200–206, kat. 25c-d, 249–259; Генчева 2009: 12–13, обр. 1, 12; 17, обр. 4, 5–6; 20–22, обр. 7; 7–9, обр. 8, 3, 5; 3; Radman-Livaja 2005: 94, T. 42, 280).

Логично је што највећи број налаза окова овог типа и појасних гарнитура украшених ажурирањем, у Горњој Мезији потиче из легијских логора јединица *legio VII Claudia* и *legio IV Flavia* у Виминацијуму и Сингидунуму. С једне стране, то је условљено највећом концентрацијом војске у тим каструмима, а с друге, великим обимом заштитних археолошких истраживања Виминацијума током више од четири деценије, пре свега некропола.

За примерак из Тимакум Минуса посебно је значајан гробни налаз појасне гарнитуре од легуре бакра, с оковима украшеним на исти начин. Делови појасне гарнитуре нађени су у разрушеном гробу кремираног покојника на некрополи Више гробаља (Redžić 2013: 43–44, kat. 25a-d). Два окова украшена мотивом крстића су на вентралној страни имала аплицирану златну фолију. Већи од њих (Redžić 2013: kat. 25c) је оштећен, а на његовом очуваном крају је задебљање, као на примерку из Тимакум Минуса. Други оков је мањи и укршен је пелтама на оба краја (Redžić 2013: kat. 25d). Такође, постоји и фрагмент (Redžić 2013: kat. 25e), можда завршетак, који недостаје на окову (Redžić 2013:

kat. 25c). Ако је наша реконструкција тачна, оков (Redžić 2013: kat. 25c) је аналоган нашем примерку из Равне, украшеном волутама и палметом у средини. Копча виминацијумске појасне гарнитуре припада типу с волутама и правоугаоним проширењем, оквиром за причвршћивање за оков и ремен помоћу траке од лима. На територији Горње Мезије, тај тип копчи се датује у II, евентуално у почетак III века (Redžić 2013: 31–34, tip III, varijanta 1).

На основу луксузне појасне гарнитуре са виминацијумске некрополе Више гробаља, оков из Тимакум Минуса се може датовати у II – почетак III века. Такво датовање одговара и археолошком контексту у коме је оков пронађен. У слоју C, у који је укопан темељ млађе фазе принципије, откривени су фрагменти керамичких посуда које се могу датовати у III – почетак IV века, као што су тип калотастих здела на прстенастој стопи, с благо разгнутим, задебљаним ободом, и тип лонца с благо биконичним реципијентом на прстенастој стопи и хоризонтално заравњеним ободом.⁵ Фрагменти стаклених посуда већином припадају типовима пехара из III–IV века (Ružić 1994: 45, kat. 731–769, T. XXXIII, 1–3, XXXII, 11). Фрагмент дворедог чешља од желењег рога, окривен у слоју C, генерално се датује у период IV–VI века (Petković 1995: 21–23, T. I–III). У том слоју нађени су и фрагмент опеке с печатом кохорте *I Cretum* и пинија од белог мермера с надгробног споменика. Евидентно се ради о нивелационом слоју изнад негиране старије фазе грађевина, насталом пре почетка градње млађе фазе принципије у IV веку.

Када је у питању фрагмент опеке с печатом кохорте *I Cretum*, претпостављамо да је она била узидана у старију грађевину, принципију подигнуту у исто време као и прво камено утврђење, почетком II века. С обзиром на чињеницу да су опеке с печатом кохорте *I Cretum* откривене у зидовима терми у Нишевцу код Сврљига (*Timacum Maius*), изграђених током последње четвртине I века, а познато је да је та јединица учествовала у Трајановим дачким ратовима 101–102. и 105–106. године, њено присуство у Тимакум Минусу се може датовати у почетак II века (Petrović and Filipović 2015: 35–38, figs. 2–3). Поставља се питање када је изграђено прво камено утврђење *Timacum Minus*, коме припада и старија грађевина принципије.

Утврђење је могло бити подигнуто у време припрема за први Трајанов рат с Дачанима, тј. пре 101. године, или између првог и другог Трајановог дачког рата, 102–105, што је вероватније. Тада су посаду Тимакум Минуса чиниле две кохорте: *I Thracum Syriaca* и *I Cretum*. Средином II века замењује их коњичка кохорта *II Aurelia Dardanorum milliaria*. Појасна гарнитура, чији део чини и оков украшен ажурираним мотивом крстића, припадала је највероватније неком заповеднику те кохорте, која је чинила посаду у Тимакум Минусу од средине II до последње четвртине IV века.⁶

Још један луксузни предмет потиче из Тимакум Минуса – уникатна сребрна коленаста фибула с луком који се састоји од оквира у облику слова Г, у који

5 *Timacum Minus*: тип I/23b и тип II/12 = *Noreum Margi*: тип I/21 и тип II/11. – Петковић и Тапавички-Илић 2020: 78–79, T. VII, 1–2, 84–85, сл. 34–37, T. XIV, 1–4.

6 Да је II Аурелијева кохорта Дарданаца била стационарирана у Тимакум Минусу у наведеном периоду, сведочи под у источној кули јужне капије (S 3), обновљен током друге трећине IV века, поплочан

је уметнута плочица од сребрног лима, украшена мотивом врежа израђеним у техници *opus interrasile*. Шарнир механизам за закопчавање чине осовина у ваљкастој чаури и игла. Оштећена глава је била украшена волутама и пелтом у средини. На њеној средини налази се мала кружна перфорација, можда за качење неког привеска или ланчића. На крају лука је задебљање у облику пиније, а стопа, која недостаје, била је постављена на издужени држач.⁷ Фибула је откривена у гробу кремираног покојника на некрополи Ропински поток (G. I), који је садржао гвоздене клинове, атипичне фрагменте керамичких посуда и стопу са држачем игле фибуле од легуре бакра. Гробни налази су били изложени високој температури, те одатле потичу и оштећења фибуле (Petković et al. 2005: 45–46, Plan 5, Pl. XIII, G. I, fig. 9). Иако нема директних аналогија, ова фибула је, на основу стилских карактеристика и услова налаза, датована у III – почетак IV века (Petković 2010: 274–275, tip Petković 34 G, kat. 1682, T. LXXI, 4).

Занимљиво је да слична сребрна фибула потиче из Нишевца (*Timacum Maius*).⁸ Она има идентичан лук, главу, с тим што је украшена полукружном плочицом, механизам за закопчавање, стопу и правоугаони држач игле, док је у оквир лука уметнута плочица од сребрног лима, украшена мотивом пчелињег саћа (низовима октогоналних перфорација), изведеним техником *opus interrasile*. Та плочица носи трагове позлате. Иако цела, фибула је деформисана – савијена тако да се лук и глава додирују (сл. 10).

Сл. 10 Сребрна фибула из Тимакум Мајуса – Нишевца (фото: С. Милојевић)

Fig. 10 The silver fibula from *Timacum Maius* – Niševac (photo: S. Milojević)

Услови налаза фибуле из Нишевца нису познати, али с обзиром на њену очуваност, претпостављамо да потиче из гроба. О томе можда сведочи и њена

опекама с печатом те јединице (Петковић и Јовановић 2001). Такође, просторије у грађевини од сувозида, подигнутој уз јужни бедем, источно од поменутог куле, крајем IV века, поплочне су опекама с печатом *cohors II Aurelia Dardanorum* (Petković et al. 2021: сл. 9).

7 Видети: Поповић, сл. 13, у овом броју часописа.

8 Фибулу је видео и начинио некавалитетну фотографију „из руке“, мобилним телефоном, Славиша Милојевић, кустос археолошке збирке при Дому културе у Сврљику, када му је понуђена на откуп од стране нелегалних копача. Овим путем захваљујем господину Милојевићу на информацијама и фотографијама. У овом раду дајемо једну фотографију, којој је обрадом максимално побољшан квалитет.

деформација јер је могла бити намерно савијена и тако предодређена за употребу на „другом свету“.

Појасне гарнитуре са ажурираним мотивима, као и фибуле украшене у техници *opus interrasile*, биле су, без сумње, у поседу официра римске војске и означавале су одређени статус како у војсци тако и у заједници.

Војничке појасне гарнитуре су од средине II века означавале јединицу, чин у војсци, добијене почасту (ранг и/или одликовање), а пре свега имовинско стање свог власника јер су биле лични предмети које су официри сами наручивали и плаћали сопственим новцем. При томе су појасне гарнитуре од сребра или од легура бакра, посребрене и позлаћене, указивале на виши статус. Такве појасеве су најчешће носили центуриони, али и припадници царске гарде. Такође, војничке фибуле од племенитих метала су имале исто значење (Hoss 2017: 88–90; Petković 2018: 91–92).

Када је реч о појасним гарнитурама украшеним ажурирањем, оне улазе у употребу од маркоманских ратова, тј. од последње трећине II века. Ажуриран украс ствара декоративни ефекат с ременом, који је видљив кроз перфорације окова. Треба напоменути да су окови од бронзе и месинга били сјајне, златне боје, а ремење појасева је бојено црвено, тако да је и колористички ефекат појасних гарнитура (комбинација златно-црвено) стварао утисак раскоши (Hoss 2017: 1–92, fig. 14 d).

У размишљању о власницима луксузних појасних гарнитура украшених ажурирањем, из Тимакум Минуса, или луксузних фибула, попут сребрног примерка из гроба I с некрополе Ропински поток, поред заповедника коњичке кохорте *II Aurelia Dardanorum*, треба рачунати на официре и ветеране легије *VII Claudia*, потврђене епиграфским натписима на надгробним и вотивним споменицима (Petrović 1995: 44–45; Petković and Ilijić 2014: 58–63). Ти официри су се у служби бавили организацијом рудничке области, чији се центар налазио у Тимакум Минусу, а по њеном завршетку, као ветерани су остајали и развијали приватни посао са закупом рудника. На тај начин је у Равни створена локална елита сачињена од ветерана, који су се приватно бавили експлоатацијом руда и металургијом за рачун државе. Управо су они могли да приуште луксузне комаде војничке опреме, као што су и појасне гарнитуре украшене ажурирањем.

Радионице које су могле да производе такву опрему и још софистицираније сребрне фибуле украшене у техници *opus interrasile*, из Тимакум Мајуса и Тимакум Минуса, највероватније су се налазиле у Нишу (*Naissus*), одакле су снабдевале тржиште Горње Мезије луксузним предметима од метала (Поповић 2013: 167–171).

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Bjelić, I. 2020

Block-type Military Balneum in Timacum Minus. Its Spatial Arrangement, Social Impacts, and Architectural Analogies, *Сѡаринар* (н.с.) 70: 145–172.

Bjelić, I. and Nikolić, E. 2020

From an Element to a Composition: Reconstruction of a Vault of Terracotta Tubes from Timacum Minus, Serbia, *Сѡаринар* (н.с.) 70: 173–200.

Генчева, Е. 2009

Римският ажурен колан от България, *Археолоѡия* 50, 3-4: 11–27.

Илиѡић, Б. 2011

Примена геофизичких метода на археолошком налазишту *Timacum Minus*, *Развѡиѡак* 239–240, година L: 78–86.

Petković, S. 1995

Rimski predmeti od kosti i roga na teritoriji Gornje Mezije (Summary: *Roman Bone and Antler Items on the Territory of Upper Moesia*), Posebna izdanja, knjiga 28, Beograd: Arheološki institut.

Petković, S. 1999

Meaning and Provenance of Horses' Protomes Decoration on the Roman Antler Combs, *Сѡаринар* (н.с.) 49 (1998): 215–228.

Petković, S. 2009

The Traces of Roman Metallurgy in Eastern Serbia, *Journal of Mining and Metallurgy* 45 (2) B: 187–196.

Petković, S. 2010

Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e (Schlussfolgerungen und Zusammenfassung: *Römische Fibeln in Serbien von 1. bis 5. Jh. nach Chr.*), Posebna izdanja, knjiga 50, Beograd: Arheološki institut.

Petković, S. 2018

Fibulae and Roman army on Danube in Moesia Superior, in: *Vivere militare est. From Populus to Emperors – Living on the Frontier*, Vol. 1, M. Korać, ed., Belgrade: Institute of Archaeology, 63–128.

Петковић, С. и Илиѡић, Б. 2012

Прилог проучавању римског насеља на локалитету *Timacum Minus* код Књажевца (Summary: *A Contribution of the Research of the Roman Settlement of Timacum Minus in Ravna near Knjaževac, Eastern Serbia*), *Гласник Срѡиској археолошкој друшѡтва* 28: 153–178.

Petković, S. and Ilijić, B. 2014

Votive Altar of *Lucius Petronius Timachus*, *Сѡаринар* (н.с.) 43 (2013): 53–72.

Петковић, С. и Јовановић, С. 2001

Археолошка истраживања на сектору јужне капије римског утврђења *Timacum Minus* у селу Равна код Књажевца, 1997 – 1998. год., *Стиари-нар* (n.s.) L (2000): 275–280.

Петковић, С. и Тапавички-Илић, М. 2020

Касноантичко утврђење Horreum Margi (Summary: *The Late Roman Fortification of Horreum Margi*), Грађа 11, Београд: Археолошки институт.

Petković, S. et al. 2005

Roman and Medieval Necropolis in Ravna near Knjaževac, Monographs, Vol. 42, Belgrade: Archaeological Institute.

Petković, S. et al. (u štampi)

Arheološka istraživanja rimskog utvrđenja Timacum Minus. Sektor južne kapije 2019. godine, u: *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2019. godini*, ur. S. Vitezović, Beograd: Arheološki institut.

Petrović, V. i Filipović, V. 2015

The First Cohort of Cretans, a Roman Military Unit at Timacum Maius, *Balkanica* 46: 33–39.

Petrović, P. 1995

Timacum Minus et la vallée du Timok, Inscriptions de la Mésie Supérieure III/2, Beograd: Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'Université de Beograd.

Petrović, P. 1996

Der römische Bergbau in Ravna. Einige Archäologische Notizen, in: *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe*, (International Symposium, Donji Milanovac, May 20 – 25, 1990), P. Petrović, S. Đurđekanić, B. Jovanović, eds., Belgrade: Archaeological Institute; Bor: Museum of Mining and Metallurgy, 195–202.

Петровић, П. 1997

Римљани на Тимоку, у: *Археологија источне Србије = Archaeology of Eastern Serbia*, ур. М. Лазић, (Научни скуп Археологија источне Србије, Београд – Доњи Милановац, децембар 1995. године), Београд: Центар за археолошка истраживања Филозофског факултета, 115–132.

Петровић, П. и Јовановић, С. 1997

Културно блато књажевачког краја. Археологија (Summary: *The Cultural Heritage of Knjaževac Region. Archaeology*), Београд: Археолошки институт; Књажевац: Завичајни музеј.

Поповић, И. 2013

Sirmium и *Naissus* као центри израде, тезаурисања и дистрибуције предмета од племенитих метала, у: *Константијин Велики и Милански едикт 313. Рађање хришћанства у римским провинцијама на тлу Ср-*

дије, ур. И. Поповић, Б. Борић-Брешковић, Београд: Народни музеј, 162–172.

Radman-Livaja, I. 2005

Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu = Militaria Sisciensia. Finds of the Roman military equipment in Sisak in the holdings of the Archaeological Museum in Zagreb, Zagreb: Arheološki muzej.

Redžić, S. 2013

Rimske pojasne garniture na tlu Srbije od I do IV veka (Summary: *Roman Belt-Sets on the Territory of Serbia, the 1st-4th Centuries*), Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Ružić, M. 1994

Rimsko staklo u Srbiji (Summary: *Roman Glass in Serbia*), Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

Стојић, М. и Илијић, Б. 2011

Књажевац. Културна стратиграфија праисторијских локалитета књажевачкој краја (Summary: *Cultural Stratigraphy of the praehistoric sites in Knjaževac Region*), Београд: Археолошки институт; Књажевац: Завичајни музеј.

Hoss, S. 2017

Sharp dressed men: the Roman military belt as fashion item, *Journal of Roman Military Equipment Studies* 18: 85–99.

NEW FINDING OF A PART OF THE BELT SET DECORATED WITH
OPENWORK
FROM RAVNA (TIMACUM MINUS)

SUMMARY

During archeological excavations of the central building (*principia*) in the interior of the *Timacum Minus* fortification in Ravna near Knjaževac in 2020 (Figs. 1-2, 4), a part of the belt set, a copper alloy fitting, decorated in the technique of openwork (*opus interrasile*), was discovered. The openwork decoration of the central part of rectangular fitting, with volutes and palmetto at one end, consists of cross perforations (Fig. 9). The find originates from the leveling layer of the earlier horizon of the building (layer C), which preceded the construction activities in the 4th century (Figs. 5-8). This layer contained the findings dated in the period from the 2nd to 4th centuries, like fragments of ceramic and glass vessels from the 3rd - the beginning of 4th century, a fragment of the antler double-row comb from the 4th century, a part of a marble tombstone (*pinia*) and a brick fragment with a stamp of *cohors I Cretum*, which was probably stationed in *Timacum Minus* in the first half of 2nd century (Fig. 3).

In the area of today's Serbia, analogous finds are rare and mostly originate from the necropolis of *Viminacium*, and two specimens each are from *Singidunum* and the fortification of Ravna - *Camps*a on the Danube Limes and one from Rakovac in Srem. These finds were mostly discovered in archeological units from the second half of 2nd and the first half of 3rd century. The most luxurious belt set with the fittings analogous to the specimen from *Timacum Minus*, decorated in openwork cross motives originate from „Više grobalja“ necropolis in *Viminacium*. The openwork fittings had a golden foil in the background. It comes from a disturbed grave of cremated individual. According to the belt buckle type with volutes of the set, this finding is dated to the 2nd - the beginning of 3rd century.

It is interesting that from one grave of a cremated individual from *Timacum Minus* (grave I, necropolis Ropinski potok) comes an unique elbow-shaped silver fibula, with the arc decorated in *opus interrasile* with a vine motif, while in Niševac near Svrljig (*Timacum Maius*) illegal diggers discovered an analogous fibula with the arc with an inserted silver, gilded sheet, decorated in the same technique with a honeycomb motif (Fig. 10). The fibula from the tomb in Ravna dates back to the second half of 3rd century. All this indicates that personal items decorated in openwork and *opus interrasile technique* were popular in the 3rd century among the local elite in the area of Gornji Timok. Such luxurious pieces of clothing, belt sets and fibulae could only be afforded by members of higher socio-economic status, who belonged to the military class. It can be assumed that parts of belt sets, fibulae and jewelry decorated in the openwork were produced in a larger craft center of Upper Moesia, most likely *Naissus*.

Translated by the author